

ABICHTS HEGELIANISME

Ludo Abicht, *De Verlichting vandaag, Houtekiet, Antwerpen/Amsterdam, 2007, 200 p.*

De dialectiek van de menselijke emancipatie

Voor Ludo Abicht beperkt de Verlichting zich niet tot een rationalistische, empirische en emancipatorische denktrant of filosofie, maar gaat het om een proces dat zijn wortels vindt in o.a. de joods-christelijke theologie en via de Renaissance tot zijn hoogtepunt is gekomen in de XVIII^{de} eeuw en nadien, gaandeweg en rekening houdend met nieuwe individuele en maatschappelijke ervaringen, dialectisch in vraag gesteld wordt. Het is, zo menen wij, een perceptie die veel hegeliaanse trekken heeft.

Dat betekent dat de ontwikkeling van het verlichte ideeëngoed zich in de eerste plaats voordoet in de strijd tegen het voortbestaan van de fundamenteën van het Ancien Régime, het godsdienstig dogmatisme, de absolutistische en hiërarchische machtsstructuur en de onderdrukking van het volk (de derde stand). Maar in feite is de Verlichting gericht tegen alle vormen van penibel behoudsgezindheid. En Hegel bewandelt nu juist een met gelijksoortige tegenstellingen geplaveide weg.

Doch, al volgt Abicht deze hegeliaanse route, hij heeft manifest een moderne visie hieromtrent. Van een Absolute Geest die het dialectisch proces zou afsluiten en de greep op wereld en maatschappij volledig zou maken is er bij hem geen sprake. Bovendien zijn de tegengestelde polen in zijn discours nooit monolithisch. Ze hebben zelf tegenstellingen te verwerken die misschien het belangrijkste kenmerk van Abichts dialectische benadering vormen. Dit verschil verbergt de affiniteit met Hegels denktrant en is vermoedelijk de rede waarom de “bronnenvermelding” op het einde van de *Verlichting vandaag* geen werken van de Duitse filosoof bevat.

Beide kampen, die van de Verlichting en die van de Scholastiek en de Voorrechten, hebben dus volgens Abicht hun tegengestelde gematigden en radicalen. Het lijkt in zekere zin meer op Sartres “driedimensionale en antagonistische” strijd dan op Hegels antithetische confrontaties.

De Verlichting werd vanzelfsprekend gedurende de kritische momenten einde XVIII^{de} eeuw en na de Revolutie hevig aangevallen door de verdedigers van de religie en de absolute monarchie. Maar er waren toch conservatieven die enig begrip hadden voor de nieuwe tijdsgeest. Zo werd bijvoorbeeld de materialistische denker La Mettrie, die om zijn schokkende stellingen in Frankrijk en Nederland vervolgd werd, in bescherming genomen door de Pruisische koning-filosoof Frederik de Grote. “Hij nodigde hem naar Berlijn uit, waar hij tot lid van de koninklijke Pruisische academie benoemd werd.” (p. 65) Ook Diderot werd na een korte arrestatie in 1749 weer vrijgelaten. “Dankzij het protest van een aantal invloedrijke vrienden uit het Franse establishment werd hij na drie maanden vrijgelaten, maar hij had onder eed moeten beloven, in het vervolg geen subversieve teksten meer te zullen publiceren.” (p. 65)

Doch de meerderheid van de behoudende krachten was onverbiddelijk. Zo ging het bijvoorbeeld met de jansenisten, met de jezuiten en met politicus en diplomaat graaf de Maistre (1753-1821) of met burggraaf de Bonald (1754-1840); zonder te spreken van het staatsapparaat dat de repressie opvoerde wanneer het mogelijk was.

Gematigde Verlichtingsdenkers zoals Rousseau en zelfs Voltaire dachten dan, in het tegengestelde kamp, dat het rationalisme niet onvermijdelijk een niet dogmatisch geloof moest negeren. Maar andere aanhangers van de Verlichting vonden dat deze laatste op haar beurt zowel theoretisch als praktisch in vraag gesteld moest worden. Ze lagen aan de basis van herzieningen en radicalisering. Vooral de abstracte en soms geïllumineerde kenmerken van de Verlichting werden op de korrel genomen. Zo werd bevonden dat de cultus van de vrijheid alle richtingen kon opgaan en zelfs sectaire trekken kreeg en ethisch onaanvaardbaar werd. “Het was evenmin verwonderlijk dat een aantal gematigde Verlichtingsdenkers weinig aandacht besteed hebben aan de toen bloeiende slavenhandel en de behandeling van de gekoloniseerde volken. Die kritiek kwam niet slechts heel voorzichtig van Locke, Montesquieu, Hume of Voltaire maar, alweer, vanuit de radicale hoek.” (p. 132)

In Duitsland was het vooral Feuerbach (1804-1872) die zich zorgen maakte over de bedreiging die volgens hem de godsdienst was voor de emancipatie van de mens. Hij stelde dat de theologie in haar werkelijke antropologische dimensie gezien moest worden. Feuerbach was een radicale Verlichter die noch de religie, noch de abstracte waarden, noch het absolutisme dulde.

Karl Marx (1818-1883) ging nog een stap verder. Hij waardeerde de materialistische en antropocentrische opvattingen van Feuerbach maar vond dat de mens concreter moest begrepen worden. “Terwijl Marx het met hem eens was dat de mens (en niet god of het Absolute) in het centrum moest staan, gaf hij aan het begrip ‘mens’ van Feuerbach een eigen historische en sociale dimensie : er bestaan geen abstracte mensen en burgers, maar concrete individuen binnen hun eigen tijd en klasse. Tegenover het a-historische, mechanische materialisme van Feuerbach was zijn opvatting van de geschiedenis zowel dialectisch als actief materialistisch.” (p. 79)

En dan hebben we Freud (1856-1939) die eerder de aandacht vestigde op het individu en trachtte de driften te onderscheiden die zijn denken en handelen bepalen. “Dat leidde tot Freuds intelligent pessimisme, het besef dat er onoverkomelijk grenzen waren die nooit helemaal door de rede zouden kunnen worden doorbroken. Dit was een frontale uitdaging voor de centrale stelling van de Verlichting die ervan uitging dat de verdieping en uitbreiding van de redelijkheid uiteindelijk alle hindernissen naar een betere toekomst voor de individuen en de mensheid zou overwinnen.” (p. 82)

Zo kwam men tot de pogingen van de Frankfurter Schule om een kritische theorie te ontwikkelen die een dialectische synthese zou zijn van het marxisme en het freudisme als voortzetting van de Verlichting. Abicht legt de nadruk voor wat betreft deze strekking op de filosofen Adorno en Horkheimer die uitdrukkelijk het Verlichte denken op de korrel nemen in hun *Dialektik der Aufklärung. Filosofische Fragmenten*. Hij zet de negen kritische aspecten van deze operatie, zoals gezien door Martin Jay (1973), op een rijtje. 1) De overgang van theocentrisme naar de moderne menselijke almacht heeft de beschadiging en de uitputting van de natuur als gevolg gehad. 2) De Verlichting is vervallen in een formalistische en dus vervormende kennis van de wereld 3) Het overdreven zelfvertrouwen van de betrokken Verlichtingsdenkers heeft een dynamiek van do-

minantie in het leven geroepen en de totalitarismen van de 20ste eeuw geïnspireerd. 4) Het in het kader van de vrijheidstheorie geformuleerde ruilprincipe tussen ongebonden economische agenten is een parameter geworden van de atomisering van de hedendaagse maatschappij. 5) Door de beheersing over de objecten te poneren heeft men langzaamaan ook de mens tot een gedomineerde pion herleid en zo sloeg tenslotte zijn geplande bevrijding om “in een toenemend verlies aan vrijheid” (p. 89) en dat heeft o.a. in de kaart gespeeld van het antisemitisme en het racisme... De overige andere punten zijn, menen wij, minder gewichtig.

De recepten voor vandaag

Niet dat Adorno en Horkheimer de Verlichting verloochenen; ze willen alleen dat men zich niet tevreden zou stellen met contextueel ongebonden algemeenheden waarmee men alle kanten op kan en in het bijzonder de superioriteit van de blanken en het kolonialisme tracht goed te praten.

Neem nu, stelt Abicht, het motto van de Franse Republiek: “liberté, égalité fraternité”. Wat de negatieve vrijheid inhoudt is meestal niet ver te zoeken. De mensen kennen de beperkingen die, al dan niet gerechtvaardigd, hun vrije opties in de weg staan. Hoe men de vrijheid positief moet invullen is daarentegen veel minder vanzelfsprekend. En voor wat betreft de recepten die men in dit verband kan bieden, ze hebben inherent al het nadeel dat ze niet van de betrokkenen zelf komen. “Misschien is het verwijt terecht, dat de Verlichting weliswaar eerlijk en vaak moedig voor de vrijheid gevochten heeft, maar dat dit streven in dirigisme kon ontaarden en in veel gevallen ontaard is, zodra bleek dat de bevrijde mensen niet de zogenaamd gewenste richting insloegen?” (p. 134) De strijd voor vrijheid botst daarenboven met de principiële gelijkheid want, als je de anderen vrij wilt maken, beschouw je hen al impliciet als minderen. De zogezegde verdedigers van het emancipatorische ideaal tonen trouwens vaak niet dezelfde ijver om te zorgen voor de objectieve voorwaarden van de gelijkmaking.

Het model gelijkheid is bovendien eerder een ‘wishful thinking’ dan een maatschappelijke werkelijkheid zelfs na het aanhoudend Verlichtingsproces. Het volstaat de werking van de Justitie te observeren om dit te bevinden Fortuin en macht, zonder te spreken van corruptie, ondermijnen constant de gelijkheid voor de wet. De vrouwen daarenboven zijn in de hedendaagse maatschappij nog altijd niet de gelijken geworden van de mannen al zijn, voor wat hen betreft, de discriminerende maatregelen en gewoonten toch fel, althans in de ontwikkelde landen, verminderd. Maar het belangrijkste probleem betreffende de gelijkheid blijft de uitbuiting, de armoede en achterstelling die verantwoordelijk zijn voor ontelbare slachtoffers. Rekenen op de huidige globalisatie om daaraan te verhelpen schijnt bovendien niet de oplossing te zijn. In tegendeel, men stelt vast dat de rijken en de machtigen in deze conjunctuur steeds meer geprivilegieerd worden terwijl het leven van de minder bedeelden alsmaar moeilijker wordt. Kortom de behoeften van de mensen, en niet die van de markt, de aandeelhouders en het kapitaal, moeten prioritair in aanmerking komen opdat tenminste de gelijkwaardigheidsbeloften van de Verlichting bewaarheid zouden worden. “De oorspronkelijke ongelijkheid moest daarom worden gecompenseerd om de gelijkwaardigheid, die noodzakelijk was voor de opbouw van een vrije democratische samenleving, eerst mogelijk te maken.” (p. 143)

Maar het gaat vandaag helemaal niet in deze richting. We hebben inderdaad heden te maken met hetgeen de “pensée unique” genoemd wordt. Ze speelt niet slechts in de kaart van de uitbuiting en de onderdrukking maar bestrijdt feitelijk ook de vrije gedachte. “Wat niet in het dominante schema past, wordt gemarginaliseerd.” (p. 152) Dat is, meent Abicht, juist wat verhinderd moet worden. Want “Telkens wanneer het respect voor de diversiteit, dat op het principe van gelijkwaardigheid berust, vervangen wordt door een poging de verschillen in naam van de éénheid of eendracht uit wissen, wordt het project van de emancipatie teruggedraaid.” (p. 151)

Over nu naar de derde component van de motto van de Franse Republiek: de broederschap. Jacques Attali, eens raadgever van President Mitterand, denkt, volgens Abicht, dat ze het bindmiddel is van de twee antithetische anderen. Ze zou de geest of de animo zijn die het huwelijk van de vrijheid en de gelijkheid mogelijk maakt.

Is de broederschap een erfenis van de christelijke liefdadigheid? Ze zijn in ieder geval zeer verschillend. De broederschap veronderstelt wederzijdsheid en geen barmhartigheid. Ze is solidariteit.

Is het solidair zijn dan een universele waarde voor de Verlichting? In principe wel. Maar het kapitalisme dat steunt op het verlichte discours is door en door individualistisch. Hoe is dat verenigbaar met solidariteit? Abstractie en dubbelzinnigheid sluiten nog eens elkaar niet uit.

Er is dus zoiets, meent Abicht, als het algemeen belang dat wellicht in een democratische en solidaire wereld verdedigd moet worden tegen de overdreven individuele pre-tenties. Kan de wederzijdsheid van de solidariteit trouwens waar gemaakt worden wanneer het kolonialisme en de uitbuiting nog dominerend blijven? “De andersglobalisten hebben gelijk, wanneer ze de deels brutale, deels subtiele uitbuitingsmechanismen ontmaskeren waarmee de rijke landen en transnationale ondernemingen overal ter wereld hun eigen economische en geopolitieke belangen behartigen. Wanneer ze zich echter niet met dezelfde ijver inspanssen om de positieve, vaak niet-materiële bijdragen van de niet-westerse wereld te verdedigen, lopen ze gevaar de objectieve handlangers van hun neoliberale tegenstanders te worden.” (p. 165)

Maar Abicht pleit niet slechts in het kader van zijn geactualiseerde Verlichting tegen de economische, politieke en culturele hegemonie van de “beschaafde wereld”; hij denkt ook dat de jongere generatie meer aandacht en zorg verdient. En tenslotte heeft in zijn ogen het milieu eveneens recht op meer respect en aandacht. “Daarom is het dringend nodig dat we, zoals de Franse filosoof Michel Serres het uitdrukte, met de hele niet menselijke wereld een natuurlijk contract sluiten (*Le contrat naturel*, 1990) zowel in het voordeel van de natuur als van onszelf...” (p. 168)

Abicht geeft weliswaar toe dat zijn recepten utopisch mogen klinken. Maar het leidt volgens hem geen twijfel dat ze zich inschrijven in de logica van een telkens meer doordachte en realistische Verlichting.

Abichts synthesepoging van de Verlichtingsdialectiek : het actief pluralisme

Aan de basis van de gedaantewisselingen van het Verlichte denkgoed liggen verschillende tegenstellingen zoals tussen rationalisme en empirisme, tussen vrijheid en gelijkheid, tussen individualisme en solidariteit en tussen universalisme en particularismen.

Deze laatste contradictie ondergaat trouwens een duidelijke verscherping als gevolg van de huidige globalisatie. Door de groeiende kosmopolitische greep op de economieën, de culturen en de leefgewoonten krijgt inderdaad de eenvormigheid en het kapitalistische establishment onuitstaanbare trekken die overal tot particularistische terugtrekking leiden. “De confrontatie met het particularisme van natiestaten werd echter onvermijdelijk, wanneer het om binnen en buitenlandse politiek of internationaal recht ging, vraagstukken die naast de filosofen ook de meer pragmatische gerichte beleidsmensen en zakenlui aangingen.” (p. 172) De catastrofale gevolgen die in het verleden uit deze contradictie ontstonden laaien langzaam weer op.

De zich steeds meer ontwikkelende migraties van armer wordende landen naar rijkere contreien in het noorden werken bovendien als olie op het vuur. De maatschappijen worden brutaal multicultureel en de spanning tussen de verschillende leefwerelden wordt moeilijk te luwen. Welke strategie is dan geëigend om het hoofd te bieden aan deze onheilzame wending?

Het cultuurrelativisme, al schijnt het trouw te zijn aan de Verlichting, levert geen geloofwaardige respons. Verdraagzaamheid heeft weliswaar in betere tijden resultaten geboekt. “Met uitzondering van de tragedie van de Joden tijdens de Tweede Wereldoorlog heeft dit passieve pluralisme al met al goed gefunctioneerd en grote of brutale confrontaties en discriminaties helpen vermijden.” (p. 188) Maar het is slechts een naast elkaar bestaan dat moeilijk weerstaat aan de frustraties die het slikken van grieven doet ontstaan.

Alleen de overgang van het passieve elkaar verdragen naar werkelijke *interactiviteit* kan, volgens Abicht, daaraan tornen. De andere mag niet alleen anders zijn maar de differentie moet inspirerend zijn. Het gaat m.a.w. om een *actief pluralisme* dat oor heeft voor elke redelijke visie, van welke richting ze ook komt, zonder daarom verplicht de eigen zienswijze prijs te geven. Dat is een stelling die niet slechts de gelijkwaardigheid van allen respecteert maar een bron is van authenticiteit en democratische ingesteldheid. “Zo volledig mogelijk mens worden, veronderstelt niet alleen een open omgang met medemensen maar, in actuele termen, in de eerste plaats een authentieke democratie” (p. 183). Ook wordt het discours van de auteur afgesloten met een dialectische synthese getiteld “*Ter afsluiting Actief Pluralisme*” (p. 181).

Deze conclusie dekt nochtans, menen wij, niet de gehele lading. Het is slechts de uitstippeling van een ideologische en politieke strategie en houdt geen rekening met de voorafgaande beschouwingen aangaande de contextuele economische en historische omstandigheden waarop eveneens op gereageerd moet worden. Want Abichts gedachtegang is maar relatief hegeliaans. Zijn hegelianisme, denken wij, is postmarxistisch. Nu nog, vóór het slotwoord, twee marginale maar niet onbelangrijke opmerkingen. Er is, voor Abicht, geen filosofisch antwoord op de vraag naar het bestaan van God. “Onder invloed van de Verlichting zijn gelovigen en atheïsten samen tot de inzicht gekomen dat de eeuwenoude emotionele discussie over de godsbewijzen in feite zinloos is.” (p. 105) En het bewustzijn van deze onmogelijkheid is blijkbaar voor de auteur een agnostische stelling. Wat ons betreft hebben wij een andere opvatting van het agnosticisme. Wij geven toe dat er ontelbare dingen zijn die ontsnappen aan onze, zelfs gevorderde, kennis. We stuiten o.a. nog altijd op fundamentele “mysterieën”. Is het negeren van dit probleem dan de oplossing en gaan we gewoon afleidende fabels verzinnen om te ont-

snappen aan ons onmachtgevoel? Neen een agnostische houding assumeert de onwetendheid! Dit is tenminste een authentieke optie.

“Is dat niet ontmoedigend?” zal er opgeworpen worden. Neen, want het is niet omdat men een onwetendheid erkent dat de zoektocht moet ophouden en dat toekomstige successen uitgesloten zijn. En deze volharding is bovendien de enige bron van werkelijke voldoening en zelfs exaltatie (eurêka!) hieromtrent.

Een ander punt waarop wij een voorbehoud maken is de wet die straffen voorziet voor de ontkenners van de Joodse holocaust of de Armeense genocide respectievelijk gedurende de Tweede en Eerste Wereldoorlog. Abicht stelt zich de vraag: “Maar wat heeft dit met de waarheid te maken?” (p. 111) Slechts grondig onderzoek kan rond deze catastrofale misdaden klaarheid scheppen. Alleen zo zou men de kwetsende uitspraken van de ontkenners als leugens en vertekeningen kunnen ontmaskeren. Natuurlijk is deze aanpak onontbeerlijk. Maar het gaat om meer dan verdraaiingen. Ze zijn gemotiveerd door kwaad opzet en haatzaaiende demagogie ten dienste van machtsgeile, oneerlijke en onscrupuleuze politici. De kenmerken van diffamatie zijn duidelijk aanwezig Schaffen we dan ook de sancties voor dit delict af?

Dit gezegd zijnde het boek van Ludo Abicht is globaal tegelijk een uitstekend pedagogisch werktuig en een boeiend en inspirerend essay.

Rudolf Gutwirth

Erratum

In het vorige nummer van *Ethiek & Maatschappij* (jaargang 10 - nr. 4, 2007) is de naam van de auteur weggefallen bij de boekbespreking van het boek *Darwin voor dames. Over feminisme en evolutietheorie* (van Griet Vandermassen, Uitgeverij Nieuwezijds, 2005). De auteur van de boekbespreking was Gily Coene. Onze excuses voor de drukfout.